

Aan de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingshulp
Mevrouw drs. R.J. Klever
Postbus 20061
2500 EB Den Haag

Datum

16 september 2024

Betreft

Advies: Onlosmakelijk verbonden: SDG's in Nederland en de rest van de wereld

Postbus 20061
2500 EB Den Haag
T: +31 (0)70 348 51 08
aiv@minbuza.nl

Geachte minister,

In 2015 heeft Nederland samen met alle lidstaten van de Verenigde Naties (VN) de Agenda 2030 voor Duurzame Ontwikkeling aangenomen, met in het hart de 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG's – *Sustainable Development Goals*), gericht op het welzijn van mens en natuur wereldwijd. De SDG-agenda is van cruciale waarde voor Nederland, omdat deze raakt aan de belangrijke uitdagingen waar we mee kampen, van bestaanszekerheid en woningnood op nationaal niveau tot klimaatverandering en gewapend conflict op internationaal niveau. De agenda benadrukt dat nationale en internationale uitdagingen in elkaars verlengde liggen. Ontwikkelingen elders in de wereld hebben impact in Nederland, en omgekeerd. De export, goed voor meer dan een derde van al het geld dat in Nederland wordt verdiend, is direct afhankelijk van ontwikkelingen in het buitenland en van invloed op onze bestaanszekerheid. Een mislukte oogst of vernielde infrastructuur in een ver buitenland, als gevolg van klimaatverandering of conflict, kan de Nederlandse burger direct in de portemonnee raken. Via internationale handel beïnvloeden activiteiten in Nederland ook het leven van mensen op andere plaatsen: hetzij positief, door het genereren van werkgelegenheid, hetzij negatief, zoals door schadelijke effecten op het milieu. Deze lotsverbondenheid maakt dat Nederland baat heeft bij goede internationale relaties en het bijdragen aan de oplossing van mondiale uitdagingen. In een wereld die faalt kan Nederland niet slagen.

Tijdens de SDG-top van 2023 is gebleken dat de wereld, halverwege de route naar 2030, geenszins op koers ligt om de doelen te bereiken.¹ Daarmee stevenen we af op een scenario waarin verschillende crises, zoals armoede, honger, gewapend conflict, klimaatverandering en biodiversiteitsverlies onopgelost blijven, met alle gevolgen van dien. In een speciale verklaring hebben alle landen, inclusief Nederland, toegezegd om gedurfde, ambitieuze en versnelde actie te ondernemen om het tij te keren.

Het is tegen deze achtergrond dat de AIV een antwoord formuleert op uw adviesaanvraag over hoe de Nederlandse overheid de maatschappelijke betrokkenheid bij de SDG-agenda kan versterken. Daarbij kan worden voortgebouwd op een reeds stevig aanwezige dynamiek: veel Nederlandse burgers zetten zich actief in voor maatschappelijke doelen. Winst valt te behalen door initiatieven van burgers en bedrijven beter te faciliteren en de aandacht voor internationale aspecten te vergroten.

Versnelde actie vraagt ook om verbeterde beleidsimplementatie door de overheid zelf en structurele aandacht voor de effecten van Nederlands beleid op andere landen. Zeker op het gebied van internationale samenwerking ligt er een belangrijke publieke taak.

Maatschappelijke betrokkenheid is weliswaar essentieel als fundament voor publieke inspanningen ten behoeve van de SDG's, maar kan niet de gaten vullen die ontstaan als de overheid het laat afweten.

1. De SDG's en Brede Welvaart in Nederland

In tegenstelling tot de eerdere Millenniumdoelstellingen (MDG's), zijn de SDG's nadrukkelijk niet enkel gericht op ontwikkelingslanden, maar gelijktijdig ook op hoge-inkomenslanden. Met de ondertekening van de SDG-verklaring, waarvoor de internationale mensenrechten een leidend kader vormen, hebben alle VN-lidstaten, inclusief Nederland, zich gecommitteerd aan het behalen van de doelen.

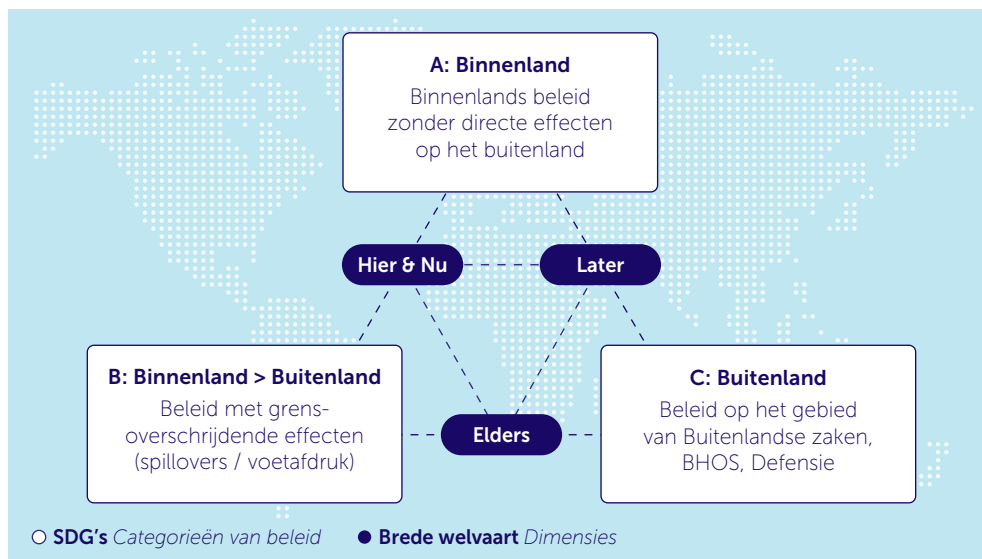
De SDG-agenda wordt gekenmerkt door een integrale benadering. Ontwikkeling, waar dan ook, gaat over het samenspel van economische, ecologische en sociale factoren, waardoor synergie of juist afruil kan ontstaan tussen verschillende doelen. Deze onderlinge verbondenheid of integraliteit komt ook terug op het niveau van actoren. Naast overheidsbeleid legt de SDG-agenda nadruk op de rol van de private sector, maatschappelijke partijen en individuele burgers.

Dit is in lijn met een parallel concept, 'Brede Welvaart', dat de laatste jaren sterk in opkomst is in Nederland, vooral bij de Rijksoverheid. Ook dit concept onderstreept dat verschillende thema's met elkaar verweven zijn, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen drie dimensies: (1) hier en nu; (2) later (toekomstige generaties); en (3) elders in de wereld. De overeenkomst tussen beide agenda's komt tot uitdrukking in een gezamenlijke rapportage: de jaarlijkse 'Monitor Brede Welvaart & SDG's'.^{2,3}

Kijkend naar het Nederlandse SDG-beleid onderscheiden we – in lijn met brede welvaart – drie categorieën: (A) binnenlands beleid gericht op SDG's in eigen land, (B) binnenlands beleid met effect op de SDG's in het buitenland (grensoverschrijdende effecten)⁴ en (C) buitenlands beleid om buiten de landsgrenzen direct bij te dragen aan de SDG's. In dit advies richt de AIV zich vooral op de categorieën B en C, gezien de directe relatie met de dimensie 'elders'. Dat laat onverlet dat ook beleid in categorie A, via indirectere wegen, is verbonden met ontwikkelingen elders (zie figuur 1).

Aandacht voor de verschillende dimensies en beleidscategorieën is essentieel. Meerdere dossiers hebben aangetoond dat een kortzichtige focus op het hier en nu, zonder rekening te houden met 'later' of 'elders', vroeg of laat als een boemerang terugkomt. Het AIV-advies over klimaat benadrukt dat de doelstellingen van het Akkoord van Parijs onmogelijk door Nederland behaald kunnen worden zonder concessies te doen in het hier en nu, en zonder ondersteuning van de groene transitie elders, in ontwikkelingslanden.⁵ Conflicten in het Midden-Oosten en de Sahel laten zien dat het gebrek aan stabiliteit en inclusieve ontwikkeling elders op termijn ook Nederland raakt.

Figuur 1. De SDG-beleidscategorieën en de dimensies van Brede Welvaart in Nederland vertonen sterke inhoudelijke overeenkomsten en zijn nauw met elkaar verweven.

Kopgroep uit zicht

Als universele agenda met meetbare doelen zijn de SDG's bruikbaar voor het monitoren van behaalde resultaten en internationale vergelijkingen. Voor de 17 doelen zijn 169 subdoelen en 232 indicatoren geformuleerd, wat heel veel vergelijkingsmateriaal oplevert. Daarin schuilen echter ook risico's: door de bomen kan men soms het bos niet meer zien. Een al te technocratische focus op de afzonderlijke indicatoren leidt tot depolitisering van de agenda en leidt af van de oorzaak van problemen die men wil oplossen.⁶ Meten wordt dan al gauw een doel op zich.

Dat neemt niet weg dat het nuttig is om de voortgang van landen op afzonderlijke SDG's te monitoren en onderling te vergelijken. Het helpt om brede tendensen bloot te leggen en om te bepalen in welke regio's of op welke thema's extra politieke inspanning vereist is.

Het aan de VN verbonden *Sustainable Development Solutions Network* (SDSN) documenteert de SDG-prestaties van alle landen. De wereld als geheel ligt niet op koers om de doelen in 2030 te behalen, al doen zich tussen doelen verschillen voor. Figuur 2a geeft aan, binnen elke SDG, welk percentage van de subdoelen in welke mate op koers ligt.⁷ Sinds 2018 is het percentage van de wereldbevolking dat onder de extreme armoedegrens leeft niet verder afgenomen, en blijven hangen rond de 9 procent. Het percentage dat kampt met ondervoeding is in dezelfde periode zelfs toegenomen.

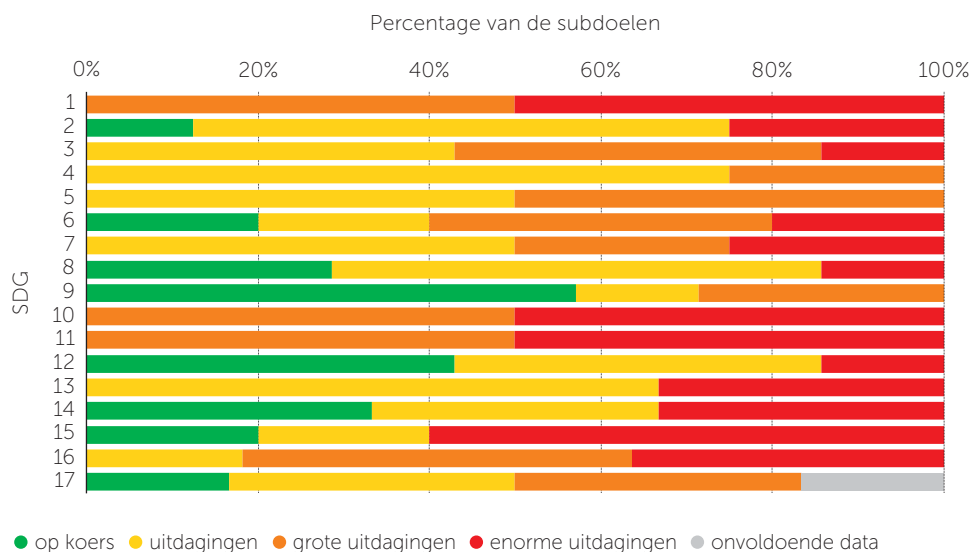
De cijfers voor Nederland in figuur 2b betreffen met name de stand van zaken in Nederland zelf (categorie A), hoewel een aantal subdoelen ook betrekking heeft op categorie B en C. Zo is bijvoorbeeld de bestaande afspraak dat rijke landen tenminste 0,7 procent van het bruto nationaal inkomen besteden aan ontwikkelingssamenwerking onderdeel van SDG 17. Het algehele beeld voor Nederland, een rijk land, steekt positief af bij het wereldgemiddelde. Desalniettemin zijn er nog grote uitdagingen. Dat is met name het geval voor SDG 12 (verantwoorde consumptie en productie), SDG 13 (klimaatactie), SDG 14 (leven in het water) en SDG 17 (internationale partnerschappen).

Op de SDG-Index, die aan elk land een totaalscore toebedeelt op basis van de verschillende indicatoren, staat Nederland op plek 24 (van de 167 landen) en is aansluiting bij de kopgroep voorlopig uit zicht (zie figuur 3). De lijst wordt aangevoerd door de Scandinavische landen, Duitsland en Frankrijk, gevolgd door een aantal Oost-Europese landen waaronder Kroatië, Polen en Slovenië die, ondanks het lagere inkomen per capita, dus significant beter scoren dan Nederland.

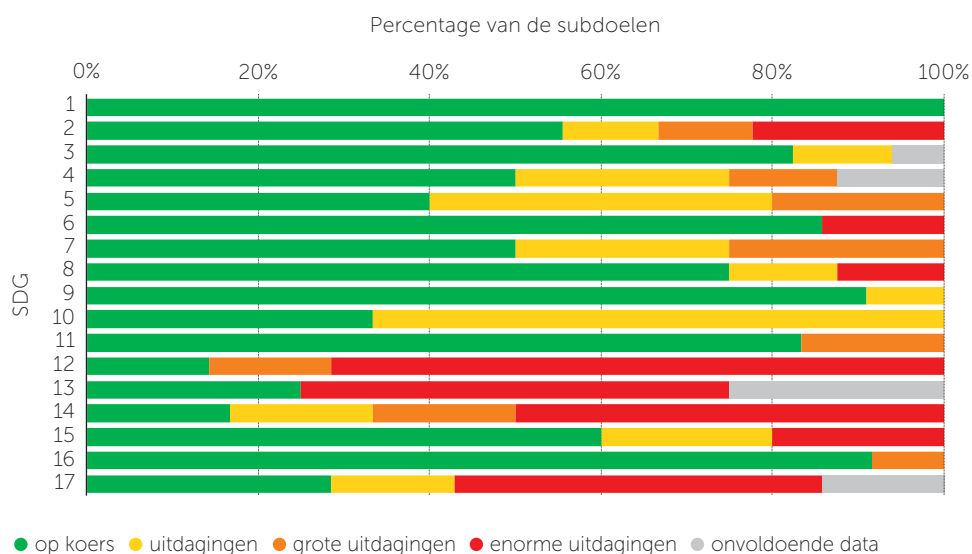
Figuur 2a en 2b. Voortgang op de 17 SDG's, in de wereld en in Nederland.

Wereld

Nederland

Bron: AIV, op basis van gegevens uit SDSN SDG Report 2024.

Figuur 3. SDG Index, 2024. Nederland staat op de 24^e positie.

Nr.	Land	Index	Nr.	Land	Index
1	Finland	86.35	13	Litouwen	80.99
2	Zweden	85.70	14	Spanje	80.70
3	Denemarken	85.00	15	Estland	80.46
4	Duitsland	83.45	16	Portugal	80.22
5	Frankrijk	82.76	17	België	80.04
6	Oostenrijk	82.55	18	Japan	79.87
7	Noorwegen	82.23	19	IJsland	79.54
8	Kroatië	82.19	20	Hongarije	79.53
9	Verenigd Koninkrijk	82.16	21	Slowakije	79.35
10	Polen	81.69	22	Zwitserland	79.30
11	Slovenië	81.34	23	Italië	79.29
12	Tsjechië	81.26	24	Nederland	79.21

Bron: SDSN SDG Report 2024.

Op een andere SDG-gerelateerde ranglijst van het SDSN, de *Spillover Index*, bungelt Nederland onderaan, op plek 162 van de 167. Deze index is gebaseerd op indicatoren die iets zeggen over de effecten die elk land heeft op de mogelijkheid van andere landen om de SDG's te behalen, en is daarmee met name relevant voor categorie B. Daarbij gaat het bijvoorbeeld over het beslag dat wordt gelegd op natuurlijke hulpbronnen (land, water, grondstoffen) elders, via investeringen en handel, en de gevolgen voor biodiversiteitsverlies, vervuiling en emissies. Ook het faciliteren van belastingontwijking en wapenexport komen aan bod bij de *Spillover Index*. De lijst wordt aangevoerd door minst-ontwikkelde landen, zoals Sierra Leone en Madagascar, waar de economische dynamiek zo beperkt is dat er geen sprake is van een voetafdruk elders. De Nederlandse voetafdruk is relatief groot, in vergelijking met andere rijke Europese landen scoort Nederland ongunstig. Zo doet Duitsland het met een score van 63.2, goed voor een 146^e plek, aanzienlijk beter dan Nederland (score: 47.8).

Het is duidelijk dat de Nederlandse SDG-prestatie, vooral waar het gaat om de grensoverschrijdende effecten (*spillovers*) extra aandacht behoeft. Afgezet tegen het feit dat Nederland op positieve ranglijsten, zoals de *Human Development Index* of de *Global Competitiveness Index*, steevast tot de absolute wereldtop behoort, is de lage plek op de SDG-ranglijsten opvallend en zorgwekkend.

2. Problemdiagnose

De relatief lage SDG-scores van Nederland zijn voor een deel een reflectie van de structuur van de Nederlandse economie, waarbij sectoren met een relatief grote klimaat- en milieu-impact, zoals intensieve landbouw, chemie en transport, een belangrijke plek innemen. Daarnaast vervult Nederland als handelsland een spilfunctie in de internationale economie: de handels- en investeringsstromen van en naar Nederland behoren tot de grootste ter wereld. Daarmee draagt Nederland weliswaar bovengemiddeld bij aan de positieve effecten van globalisering voor de SDG-agenda, zoals het genereren van inkomen en werkgelegenheid in ontwikkelingslanden, maar ook aan de negatieve gevolgen zoals milieuschade. De lage positie op de *Spillover Index* is in belangrijke mate het gevolg van de hoge wereldwijde water-, biodiversiteits- en broeikasgasvoetafdrukken die Nederland met haar handelseconomie achterlaat.

Bijsturing van de economische structuur in de richting van brede welvaart langs alle drie de dimensies vergt ambitieus overheidsbeleid, maar vereist ook breed draagvlak en betrokkenheid van burgers en bedrijven. Beide punten worden hieronder uitgewerkt.

a. Overheidsbeleid voor de SDG's

In Nederlandse overheidsdocumenten, zoals de miljoenennota en de beleidsbrieven- en strategieën van de verschillende ministeries, worden de SDG's vaak genoemd. Als hoogtepunt geldt de 'Monitor Brede Welvaart & SDG's', die jaarlijks in mei wordt gepubliceerd op Verantwoordingsdag.

Tot nu toe heeft de SDG-agenda echter niet gefunctioneerd als 'transformerende kracht'.⁸ In beleid zijn weliswaar belangrijke SDG-accenten toegevoegd, zoals op het terrein van maatschappelijk verantwoord ondernemen en de circulaire economie, maar grote koerswijzigingen of een brede discussie over de voetafdruk van de Nederlandse economie zijn uitgebleven. Daarmee is er nog geen zicht op substantiële verbetering in de lage SDG-scores.

Meerdere factoren spelen hierbij een rol. Allereerst heeft Nederland, in tegenstelling tot andere landen zoals België, Duitsland, Finland en Zweden, geen SDG-implementatieplan of duurzaamheidsstrategie opgesteld (zie tekst box voor meer details over Duitsland).

Daardoor ontbreekt het aan een overkoepelende visie op de samenleving en economie van de toekomst en zijn er geen duidelijke prioriteiten gesteld.

Dit bemoeilijkt het maken van de heldere beleidskeuzes die bedrijven nodig hebben om hun eigen veranderstrategieën op te baseren. Het WRR-rapport 'Goede Zaken' concludeert dat gevestigde belangen veelal zijn 'gepamperd', en dat het ontsluiten van de maatschappelijke kracht van het bedrijfsleven steviger overheidsbeleid vergt om ondernemers uit te dagen en te motiveren.⁹

SDG-aansturing in Duitsland^{10,11}

Duitsland, Europa's grootste economie en nr. 4 op de SDG Index, heeft sinds 2002 een nationale duurzaamheidsstrategie waar de Bondskanselierij voor verantwoordelijk is. Sinds 2015 zijn de SDG's hier nadrukkelijk in geïntegreerd. Uitvoering wordt aangestuurd door een commissie van alle Secretaris-Generaals van de verschillende ministeries. De ministeries van milieu en ontwikkelings-samenwerking vormen een drijvende kracht, om respectievelijk de binnenlandse en buitenlandse dimensie te borgen.

De vergaderingen van de commissie worden voorbereid door een werkgroep waarin alle ministeries op directeursniveau zijn vertegenwoordigd. Via een speciale dialooggroep wordt ook het maatschappelijk middenveld nadrukkelijk betrokken. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat de integraliteit van het beleid sinds 2015 is verbeterd.

Een andere reden waarom het Nederlandse SDG-beleid tekortschiet, heeft te maken met de weinig effectieve institutionele verankering en aansturing ervan. Waar veel andere landen de SDG-agenda op een centrale plek binnen de overheid hebben belegd, ligt de aansturing in Nederland bij de vakminister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking (BHOS). Met verwijzing naar de drie categorieën van SDG-beleid in figuur 1, is de coördinatie als volgt ingericht:

- Categorie A: Binnenlands beleid voor de SDG's wordt getrokken door het team rond de nationale SDG Coördinator die onder de verantwoordelijkheid van de minister voor BHOS valt (het SDG-team). Daarbij maken zij ook gebruik van een netwerk van SDG *focal points* bij de andere departementen.
- Categorie B: Het adresseren van grensoverschrijdende effecten van binnenlands beleid is belegd bij het Bureau Internationale Samenwerking, één van de directies binnen het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking. Het belangrijkste instrument daarbij is het Actieplan Beleidscoherentie.
- Categorie C: De ministers van Buitenlandse Zaken, BHOS en Defensie dragen allen direct bij aan verwezenlijking van de SDG-agenda in het buitenland, via verschillende instrumenten zoals diplomatie, ontwikkelingsamenwerking, handel en militaire samenwerking.

In 2021 verscheen een evaluatie van de nationale SDG-uitvoering in Nederland, waar belangrijke vraagtekens werden geplaatst bij deze opzet.¹² Door de gehele SDG-agenda bij het ministerie van Buitenlandse Zaken te beleggen, blijven andere departementen de SDG's ten onrechte vooral zien als 'iets van de Verenigde Naties en gericht op arme landen'. Het is logisch noch effectief om de aansturing van binnenlands beleid ten behoeve van de SDG-agenda alleen te beleggen bij Buitenlandse Zaken. Het team rond de SDG Coördinator verzet weliswaar veel en goed werk, maar heeft simpelweg te weinig bevoegdheden en personeel om verandering af te kunnen dwingen: de coördinator beschikt slechts over een klein team en de SDG *focal points* bij de andere departementen hebben niet het benodigde functieprofiel om de SDG-agenda effectief aan te jagen en te

integreren binnen de eigen organisatie. Volgens de evaluatie zitten zij veelal te laag in de ministeriële hiërarchie, niet bij de juiste directies, en beschikken ze niet over voldoende tijd en budget.

Hoewel de Brede Welvaartsagenda bij veel ministeries meer tractie lijkt te hebben dan de SDG's, geldt ook hier dat het nog niet heeft geleid tot echte beleidsvernieuwing. Tot nu toe is het vooral gebruikt om te monitoren en veel minder om beleidslijnen uit te zetten. Daarnaast blijft ook hier de aandacht veelal steken bij het 'hier en nu', terwijl de dimensies 'elders' en 'later' nog onvoldoende van de grond komen.¹³ Ook de link met de mensenrechten blijft in de Brede Welvaartsagenda onderbelicht. Positief is dat Nederland, in tegenstelling tot andere Europese landen, een actieplan beleidscoherentie heeft opgesteld. Volgens een recente IOB-evaluatie is dit vooralsnog echter beperkt effectief, mede omdat veel ambtenaren, zeker op andere ministeries dan Buitenlandse Zaken, er niet bekend mee zijn.

b. Maatschappelijke betrokkenheid

Een belangrijke conclusie van de genoemde evaluatie uit 2021 was dat, terwijl de Rijksoverheid achterblijft, het enthousiasme en de energie voor de SDG-agenda zich vooral bevindt bij het maatschappelijk middenveld, bedrijven en gemeenten. De relatief grote betrokkenheid van de samenleving wordt ook bevestigd in ander onderzoek. Uit een recente studie blijkt een duidelijke toename van het aantal coöperaties en een relatief hoge mate van burgerparticipatie: drie op de tien inwoners helpt jaarlijks actief mee bij lokale maatschappelijke initiatieven.¹⁴ Met name rond de thema's klimaat en duurzaamheid is sprake van groeiende betrokkenheid.

De schoen wringt echter als het gaat om de internationale kant van de zaak, met name de gevolgen van de keuzes die we in Nederland maken voor ontwikkelingen elders. Deze dimensie 'elders' komt vaak (te) weinig aan bod. Dat is ook te zien in de sterke terugval van het aantal nieuwe burgerinitiatieven voor internationale samenwerking sinds 2012.¹⁵

Deze geringe – en dalende – inzet voor de dimensie 'elders' lijkt niet voort te komen uit gebrek aan belangstelling voor internationale samenwerking. De Eurobarometer publieksenquête uit 2018 liet zien dat Nederlanders in grote mate (92 procent) belang hechten aan steun voor mensen in ontwikkelingslanden; meer dan in de Europese Unie als geheel (86 procent).¹⁶ Bijna driekwart zegt zich zorgen te maken over armoede in ontwikkelingslanden. Volgens een recentere enquête, uit 2023, vindt 86 procent van de Nederlanders het van belang dat de EU investeert in partnerlanden buiten Europa, het hoogste percentage na Luxemburg.¹⁷ Tegelijkertijd vindt iets meer dan de helft (52 procent) dat internationale armoedebestrijding een hoofdprioriteit van de eigen nationale overheid zou moeten zijn, tegenover een Europees gemiddelde van 62 procent.

Er is dus brede affiniteit met ontwikkelingsproblematiek, maar dat vertaalt zich niet direct in concrete actie. Zonder institutionele ondersteuning en structuren is het voor burgers niet gemakkelijk om zich in te zetten voor complexe grensoverschrijdende problemen. Overheidsbeleid gericht op de bevordering van mondiaal burgerschap, of het faciliteren van internationale netwerken zoals stedenbanden is de afgelopen 15 jaar vrijwel geheel afgebouwd.

In het meest recente OESO-DAC Peer Review rapport over het Nederlandse beleid op het gebied van ontwikkelingssamenwerking van oktober 2023, wordt dit inmiddels benoemd als een 'blinde vlek' in het beleid. Hernieuwde aandacht voor het betrekken van burgers bij de SDG-agenda ziet de OESO als een broodnodige ommekeer.¹⁸

3. In hogere SDG-versnelling

Maatschappelijke betrokkenheid en overheidsbeleid zijn niet van elkaar te scheiden. Zonder maatschappelijke betrokkenheid bij en steun voor de SDG-agenda komt het benodigde overheidsbeleid, met name ten behoeve van de dimensie 'elders' en de dimensie 'later', niet tot stand. Omgekeerd is het een publieke taak om burgers en bedrijven te inspireren tot actieve betrokkenheid en dit waar nodig ook te ondersteunen en te faciliteren.

Op basis van de analyse van de huidige Nederlandse inspanningen stelt de AIV vast dat de overheid aan zet is om het geheel naar een hoger plan te tillen. Om aan deze opgave te voldoen zou de overheid zich moeten inspannen langs zes lijnen (hieronder uitgewerkt in punten a t/m f) en zorg moeten dragen voor de benodigde financiering en effectieve implementatie van de SDG-agenda.

a. Langetermijnvisie met focus

Het maken van (soms pijnlijke) keuzes in het hier en nu ten behoeve van getalsmatige doelen in de toekomst, zoals voor emissiereducties, kan lastig zijn. Een duidelijke langetermijnvisie, op basis van een constructieve dialoog over de gewenste toekomst van de Nederlandse samenleving en economie, kan daarbij helpen. De bouwstenen voor zo'n visie zijn al aanwezig. Zo heeft een groep organisaties uit het SDG-netwerk een 'Toekomstbeeld Nederland 2040' uitgewerkt, waarbij ook de rol van Nederland in de wereld aan bod komt.¹⁹

Er zit een spanning tussen de breedte van zo'n langetermijnvisie, of van de SDG-agenda als zodanig, en de focus die is vereist om als overheid dingen gedaan te krijgen. Immers, niet alles kan, en zeker niet tegelijkertijd. Het werk van de econoom Mariana Mazzucato benadrukt de potentie van scherp geformuleerde missies als vehikel voor effectief overheidsbeleid, mede vanwege de mobiliserende kracht die ervan uitgaat.²⁰ Het Amerikaanse project in de jaren zestig om een maanmissie tot stand te brengen vormt een tot de verbeelding sprekend voorbeeld van succesvolle sector-overstijgende en doelgerichte publiek-private samenwerking met een duidelijk doel. Elementen van deze missie-gedreven aanpak kunnen ook worden toegepast op maatschappelijke uitdagingen. Het is een manier om actoren uit verschillende overheidsinstanties, economische sectoren en maatschappelijke organisaties op diverse niveaus in gezamenlijkheid naar een bepaald doel toe te laten werken. Zo'n aanpak, die al enkele jaren wordt gehanteerd binnen het Nederlandse innovatiebeleid, biedt ook goede mogelijkheden voor het SDG-beleid.²¹ Door het maken van duidelijke keuzes aan de hand van specifieke missies kunnen beleidsinitiatieven, binnen de kaders van een langetermijnvisie, beter worden gefocust en zo aan kracht winnen. Het is daarbij wel van belang dat ook voldoende aandacht wordt besteed aan de dimensie 'elders'.

b. Missie-gedreven aanpak

De missie-gedreven aanpak die Mazzucato voorstaat kan niet alleen leiden tot gerichte innovatie en effectiever overheidsbeleid, maar kan ook een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van bredere maatschappelijke betrokkenheid bij de internationale kant van de SDG-agenda. Veel mensen ervaren de SDG's als technocratisch en ver weg van hun dagelijkse realiteit. Daarnaast kan de 'holistische' aard van de agenda het handelingsperspectief in de weg zitten. Het opzetten van een aantal zorgvuldig vormgegeven missies die binnen- en buitenlandse vraagstukken met elkaar verbinden, en tegelijkertijd aansluiten bij de dagelijkse realiteit van burgers, kan helpen om hen concrete handvatten te bieden, en zo betrokkenheid te faciliteren.

Gelet op de prioriteiten voor internationale samenwerking in het in 2024 overeengekomen hoofdlijnenakkoord tussen PVV, VVD, NSC en BBB, zou het voor de hand liggen om dergelijke missies op te zetten voor voedselzekerheid, water en migratie. Een thema als voedsel raakt aan vele onderwerpen, zoals klimaatverandering, waterproblematiek,

conflict, de wereldwijde voetafdruk van Nederlandse consumptie en de verdeling van inkomsten over de gehele keten. Vanuit internationaal perspectief liggen er bovendien grote kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven, zeker wanneer de kennis en expertise bij de private sector op effectieve wijze wordt gecombineerd met ontwikkelingsamenwerking. Tenslotte leent het zich goed voor burgerbetrokkenheid, samenwerking en participatie, omdat het onderdeel vormt van het dagelijks bestaan. In Zweden bijvoorbeeld, is een missie geformuleerd op het gebied van duurzaam en gezond voedsel op het niveau van scholen.²²

Bij uitvoering van de missies kan worden voortgebouwd op bestaande initiatieven, zoals burgerberaden, SDG Nederland, het Nationaal Klimaatplatform, het Nationaal Actieplan Mensenrechten en het *Global Goals* initiatief van de Vereniging voor Nederlandse Gemeenten (VNG).

c. SDG's als chefsache

Het versterken van maatschappelijke betrokkenheid vereist dat de overheid ook zelf adequaat handelt en de eigen organisatie aanpast om effectiever SDG-beleid te kunnen voeren. In veel Europese landen waren de SDG's aanvankelijk, net als in Nederland, belegd bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Dit is inmiddels gaan schuiven. In steeds meer landen worden de SDG's ondergebracht bij een centrale plek in de Rijksoverheid, zoals het kantoor van de premier of equivalent.²³ In Nederland zou het ministerie van Algemene Zaken op het hoogste niveau een sturende rol moeten spelen bij het vooropstellen van de SDG's en Brede Welvaartsagenda's in het kabinetsbeleid en daar verantwoordelijkheid voor dragen. Naar Duits voorbeeld zou de uitvoering van de SDG-agenda chefsache gemaakt kunnen worden door het bij Algemene Zaken te beleggen, waarbij het College van Secretarissen-Generaal (SG) verantwoordelijk gehouden wordt voor de uitvoering van beleid in elk van de ministeries. De SDG-agenda kan dan worden besproken tijdens het wekelijkse SG-beraad, dat onder voorzitterschap van de SG van Algemene Zaken bijeenkomt. Het SDG-team, dat wordt ondergebracht bij Algemene Zaken, kan de dagelijkse uitvoering ondersteunen.

Daarbij zouden twee andere departementen een prominente rol moeten krijgen bij de SDG-aansturing. Aan de ene kant zou het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties zich kunnen richten op de burgerbetrokkenheid. Ook kan dit ministerie toezien op versnelde SDG-actie in het Caribisch deel van het Koninkrijk, waar urgente actie onontbeerlijk is. Een derde van de bevolking van Caribisch Nederland leeft onder de armoedegrens. Ook het ministerie van Buitenlandse Zaken moet een prominente rol blijven spelen bij de SDG-aansturing, gezien het belang van de multilaterale elementen en de sterke link met buitenlandse handel en internationale samenwerking.

Om grip te krijgen op de *spillover* effecten (categorie B) van Nederlands beleid op andere landen is een directe link nodig met bijna alle ministeries, waaronder Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, Infrastructuur en Waterstaat, Klimaat en Groene Groei, Economische Zaken en Asiel en Migratie. Het bestaande netwerk van SDG *focal points* moet worden opgewaardeerd door deze verantwoordelijkheid op DG-niveau te beleggen, zodat zij meer gewicht in de schaal leggen. Deze *focal points* zouden periodiek overleg moeten voeren om de gevolgen van nieuw en bestaand beleid voor ontwikkelingslanden te analyseren en waar nodig bij te sturen. Relevante uitvoeringsorganisaties, zoals de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en Invest International moeten hier ook onderdeel van uitmaken. Zo krijgt het Actieplan Beleidscoherentie meer tractie. Het is immers een zaak van iedereen.

Tenslotte is het van belang om het SDG-beleid nauwer aan te laten sluiten bij initiatieven van de EU, omdat Brussel een belangrijke rol speelt op veel van de relevante onderwerpen, zoals via het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de Europese Green Deal. Het externe handelsbeleid is zelfs een exclusieve bevoegdheid van de EU, namens de

lidstaten. In 2023 publiceerde de Europese Commissie voor het eerst een eigen evaluatie van de voortgang van de EU met betrekking tot de SDG's.²⁴

d. Versterking van beleidsinstrumenten

Behalve veranderingen in de institutionele ophanging vereist de SDG-agenda ook verbetering van beleidsinstrumenten en monitoring.

Met name in categorie B (*spillovers*) is verdere beleidsontwikkeling nodig om de voetafdruk te beperken. Een uitbreiding van verplichte keurmerken en etikettering, bijvoorbeeld, zou consumenten betere informatie verschaffen over de SDG-impact, ten positieve of negatieve, van producten in de winkel. Zeker in combinatie met hernieuwde aandacht voor mondiaal burgerschap (zie e) kan dit leiden tot bewustere keuzes. Ook zou Nederland zich in Europees verband in kunnen zetten om geïmporteerde producten die zijn gemaakt met behulp van productiemethoden die hier niet zijn toegestaan en aantoonbaar schade berokkenen aan mens en milieu elders, van de Europese markt te weren.²⁵ Daarbij is het wel van belang om oog te hebben voor de belangen van producenten in ontwikkelingslanden, die doorgaans niet de middelen en technologie hebben om aan de hoogste Europese productiestandaarden te kunnen voldoen. Die landen verdienen ondersteuning of uitzonderingen.

Op het gebied van monitoring zou het Actieplan Beleidscoherentie, dat nu vooral stoelt op procesmatige indicatoren, aan relevantie en kracht winnen door concretere indicatoren op uitkomstniveau, met streefwaardes. In algemene zin zou de beleidsinzet om beter te presteren op de internationale *spillovers* kunnen worden gestructureerd aan de hand van het raamwerk van de OESO rond 5 types grensoverschrijdende stromen (financiën, migratie, handel, milieu en kennis) die gevolgen hebben voor ontwikkelingslanden, ten positieve of ten negatieve.²⁶ Ditzelfde raamwerk kan worden gebruikt om te volgen hoe ontwikkelingen elders impact hebben in Nederland.

Ook het gebruik van instrumenten voor *ex ante* toetsing van de gevolgen van nieuw beleid kan worden versterkt. In 2011 werd het Integraal Afwegingskader (IAK) ingevoerd, waar in 2019 een SDG-toets aan is toegevoegd, om de effecten op ontwikkelingslanden te toetsen. In de praktijk kwam hier echter te weinig van terecht. De gevolgen werden enkel bekeken bij wetgeving die voortvloeit uit Europese richtlijnen en verordeningen. In 2023 werd het IAK vervangen door het Beleidskompas, maar het moet nog blijken of dit instrument consistentener zal worden toegepast. Gebrek aan kennis van en gegevens over de effecten in andere landen vormt daarbij een uitdaging. Buitenlandse Zaken/BHOS zou andere ministeries beter kunnen ondersteunen bij het toetsen van effecten elders, met behulp van bestaande kennisnetwerken, zowel in Nederland als in de landen in kwestie.

e. Initiatieven van burgers en bedrijfsleven

Een recent PBL-rapport benadrukt het belang van samenwerking met burgerinitiatieven om effectief te werken aan de maatschappelijke opgaven rond de leefomgeving. Dit geldt net zo goed voor de internationale aspecten van de SDG-agenda, waaronder de *spillovers* en ontwikkelingssamenwerking (B en C). Zoals beschreven is de aandacht vanuit de overheid voor particuliere initiatieven met een internationale blik de afgelopen tien jaar sterk verminderd. Zeker rond bepaalde internationale noodsituaties, zoals de aardbevingen in Turkije en Marokko, of de oorlog in Oekraïne, blijft een veelheid aan initiatieven zichtbaar. Voor initiatiefnemers blijkt het vaak lastig om aansluiting te vinden bij grotere programma's van formele actoren, zoals de overheid of grotere NGO's. Een gemiste kans vanuit het oogpunt van betrokkenheid, temeer omdat zij dikwijls een groot netwerk hebben, actief zijn in de lokale gemeenschap en daar aanzien genieten. Wanneer zij zich meer gezien en gesteund voelen, kan dat positief afstralen op het algehele beleid voor internationale samenwerking en haar effectiviteit vergroten.

Burgerinitiatieven zijn voor hun financiën vaak afhankelijk van giften en donaties. De in het hoofdlijnenakkoord aangekondigde versobering van de regeling om giften aan goede doelen van het belastbare inkomen af te mogen trekken, is dan ook niet bevorderlijk voor maatschappelijke betrokkenheid. Deze versobering verdient heroverweging, of er moet een alternatieve wijze komen om financiële ondersteuning van burgerinitiatieven te stimuleren.

Daarnaast kan, door het aanstellen van een ambassadeur 'Maatschappelijke betrokkenheid SDG's', een impuls worden gegeven aan het verbinden van succesvolle burgerinitiatieven met de formele programma's op het gebied van internationale samenwerking. Met weinig geld kan zo veel winst worden behaald. Het is een kwestie van het mobiliseren en verbinden van lopende initiatieven – en het kapitaliseren ten behoeve van de SDG's. Het zou goed zijn om daarbij, waar relevant, ook te kijken naar initiatieven vanuit de diaspora. Deze groep heeft veel kennis van de situatie in afzonderlijke landen, maar is nauwelijks betrokken bij de Nederlandse inzet voor de SDG's wereldwijd. Deze ambassadeur zou tegelijkertijd een leidende rol moeten spelen bij de drie maatschappelijke missies (zie b) door, samen met SDG Nederland, voor elke missie een maatschappelijke coalitie te smeden. Relevante actoren uit de private sector en academische instellingen zijn daarbij onmisbare schakels.

Rond het bedrijfsleven bestaat ook in algemene zin potentieel om krachten te bundelen. De afgelopen jaren is er in EU-verband vooral veel aandacht besteed aan het beperken van de negatieve impact van het bedrijfsleven op de SDG's, wat heeft uitgemondd in EU-wetgeving op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Het is van belang door te gaan op deze weg en te blijven werken aan effectieve uitvoering en handhaving in de gehele EU, zodat er sprake is van een gelijk speelveld en krachtige naleving. Hiermee worden ook de achterblijvers gedwongen om een been bij te trekken. Tegelijkertijd kan veel meer winst worden behaald door de blik te richten op de koplopers binnen het bedrijfsleven, die bereid zijn meer te doen dan de nieuwe wetgeving van hen verlangt, en hun leiderschap aan te moedigen. Zo kan de overheid het aanbestedingsbeleid gebruiken om bedrijven te stimuleren om *true pricing* te hanteren, waarbij de externe sociale- en milieukosten in de prijs worden doorgerekend, of om zich aan te sluiten bij sectorspecifieke convenanten die zich richten op het verhelpen van problemen in de keten en het vergroten van de positieve bijdrage aan maatschappelijke opgaven.

f. Mondiaal burgerschap

Sinds 2015 is er veel aandacht uitgegaan naar het verspreiden van kennis over de SDG's zelf, met het nodige resultaat. Zoals de SDG Barometer laat zien, worden de SDG's steeds vaker gehanteerd als oriënterend kader door gemeentes en bedrijven.²⁷ Bredere kennis van het SDG-raamwerk zelf is echter niet voldoende om daadwerkelijk resultaat te boeken. Dat vereist een substantiële aanpak om de door de OESO benoemde blinde vlek op het gebied van mondiaal burgerschap weg te werken en zo de bewustwording van de vele manieren van onderlinge verbondenheid met de rest van de wereld te vergroten. Nederland kan een voorbeeld nemen aan België: het meest recente OESO-DAC rapport over de Belgische ontwikkelingssamenwerking prijst de toewijding aan mondiaal burgerschap.²⁸ Er is sprake van duidelijk geïdentificeerde doelgroepen, goede strategische coördinatie en evaluaties van het beleid wijzen op impact.

Meer aandacht voor mondiaal burgerschap is nodig om een impuls te geven aan de SDG-agenda. Een gezamenlijke beleidsbrief van het ministerie van Buitenlandse Zaken en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over dit onderwerp zou een goede eerste stap zijn om het belang van burgerbetrokkenheid en de rol van de overheid daarbij te erkennen. Het opstellen van een kamerbrief is bovendien een manier om de ideeën van verschillende stakeholders te verzamelen en een debat op gang te brengen over de beste manier om mondiaal burgerschapsbeleid vorm te geven.

Tot slot: Een blik vooruit naar post-2030

De tot nog toe besproken beleidsopties zijn in eerste instantie gericht op het behalen van de doelen in 2030. Deze horizon komt echter al snel in zicht en het gesprek over de periode post-2030 begint op gang te komen. Het is van belang dat Nederlandse burgers en bedrijven vanaf de start goed bij dit proces worden betrokken. Als onderdeel van dit proces zou een burgerberaad een passend instrument zijn dat kijkt naar huidige initiatieven en ons voorbereidt op de agenda post-2030.

Ook om geopolitieke redenen is het van belang dat Nederland zich zichtbaar actief aansluit bij post-2030 discussies op internationaal vlak. China meldt zich steeds nadrukkelijker op dit terrein, middels het *Global Development Initiative* (GDI), en geniet daarbij in grote delen van de wereld geloofwaardigheid, gezien het binnenlandse succes om de armoede en honger in enkele decennia sterk terug te dringen. Het Chinese initiatief heeft echter weinig oog voor belangrijke elementen van de SDG-agenda zoals inclusie, gendergelijkheid, biodiversiteit, politieke vrijheden en democratie.

Met Den Haag als internationale stad van vrede en recht heeft Nederland een cruciale rol te vervullen bij het versterken van de verbinding van de SDG's met mensenrechten. Hoewel de SDG-agenda in algemene termen verwijst naar de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens, is een betere verankering noodzakelijk op het niveau van deelonderwerpen en individuele doelen, zowel in de burger- en politieke rechten als in economische, sociale en culturele rechten.²⁹ Op die manier kan ook worden voorkomen dat een dynamiek op gang komt waarbij het beeld ontstaat dat ontwikkelingslanden bij China moeten zijn voor economische onderwerpen, en bij een door het Westen geleide SDG-agenda voor de rest.

In de aanloop naar een post-2030 agenda moet Nederland dan ook nadrukkelijk de samenwerking zoeken met landen uit het mondiale Zuiden en duurzame partnerschappen met deze landen versterken. De proactieve rol die Nederland heeft gespeeld bij de totstandkoming van een verklaring over toekomstige generaties, in aanloop naar de *Summit of the Future* van september 2024, vormt hiervan een goed voorbeeld dat navolging verdient.³⁰ Samen met Jamaica trad Nederland op als co-facilitator van het proces.

Geld blijft een factor van belang bij de post-2030 agenda. Er zal urgent een oplossing moeten worden gezocht voor het financieringstekort voor het bereiken van de SDG's, met name in het mondiale Zuiden. Het huidige tekort, van private en publieke investeringen tezamen, wordt geschat op zo'n 4 biljoen USD per jaar en dient reeds de komende jaren zoveel als mogelijk te worden aangevuld.³¹ Privaat kapitaal en hervorming van de internationale financiële instituties zullen daar een grote rol in moeten spelen, maar dat laat onverlet dat ook publieke financiering door hoge-inkomenslanden van groot belang zal blijven.³²

Nederland kan het zich niet veroorloven om de dimensie 'elders' te verwaarlozen, door negatieve grensoverschrijdende effecten van de Nederlandse economie onaangetast te laten en duurzame partnerschappen te ondermijnen. Een gebrek aan substantiële voortgang op de SDG-agenda in de rest van de wereld zal de Nederlandse samenleving vroeg of laat ten negatieve beïnvloeden.

- 1. Erken dat versterkte inzet ten behoeve van de wereldwijde SDG-voortgang in het Nederlandse belang is, onderdeel van een internationale afspraak en daarmee een publieke taak. Breder betrokkenheid en afspraken met bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en burgerinitiatieven maken daar onderdeel van uit.**
 - Nederland is als open handelsland nauw verbonden met de rest van de wereld. Ontwikkelingen elders hebben vaak hun weerslag op de Nederlandse economie en maatschappij, en omgekeerd, hetzij direct of indirect, op korte of lange termijn. Internationale samenwerking, gestoeld op solidariteit en het beschermen en bevorderen van mensenrechten, is daarmee een publieke taak in het nationaal belang.
 - Onderdeel van deze taak is het bijdragen aan het behalen van de SDG's wereldwijd, wat veel extra financiering vereist. Nederland dient zich hiervoor in te zetten middels het eigen ODA-budget en bevordering van duurzame private kapitaalstromen, maar ook door te pleiten voor hervorming van de internationale financiële instituties.
 - Evengoed onderdeel van deze taak is het betrekken van burgers en bedrijven in Nederland bij onderwerpen die raken aan de onderlinge verbondenheid met de rest van de wereld.

- 2. Werk aan het ontwikkelen van een overkoepelende nationale langetermijnstrategie met een duidelijke focus en missie-gedreven aanpak, met nadrukkelijk aandacht voor de dimensie 'elders'.**
 - Zorg ervoor dat dit middels een inclusief en breed gedragen proces tot stand komt, samen met burgers en bedrijven, gericht op een gezamenlijke visie over de toekomst van de Nederlandse samenleving en economie, ook in lijn met het missie-gedreven innovatiebeleid.
 - Gebruik deze langetermijnvisie om focus aan te brengen en om fundamentele keuzes te maken voor de korte en middellange termijn, onder andere om de grensoverschrijdende voetafdruk van Nederland te kunnen verminderen en de Nederlandse score op de *Spillover Index* te verbeteren.

- 3. Formuleer gerichte en concrete missies die binnen- en buitenland verbinden, op de speerpunten uit het hoofdlijnenakkoord (voedsel, water en migratie) en gebruik deze om maatschappelijke betrokkenheid bij de SDG-agenda te stimuleren.**
 - Vorm brede coalities, met relevante actoren uit de overheid, private sector en maatschappelijk middenveld, om deze missies te formuleren en uit te voeren, en sluit waar relevant aan bij de centrale missies die zijn vastgesteld voor het innovatiebeleid.
 - Zorg ervoor dat de missies zo veel mogelijk aansluiten bij de dagelijkse realiteit van burgers, zodat lokale participatie en betrokkenheid op concrete wijze kan worden vormgegeven.
 - Verbind deze missies ook aan kansen voor duurzame koplopers in het Nederlandse bedrijfsleven, in binnen- en buitenland.

- 4. Maak de SDG-agenda tot chefsache binnen de Rijksoverheid.**
 - Beleg de aansturing van de SDG's en Brede Welvaart op een centrale plek in de Rijksoverheid, met een sturende rol en eindverantwoordelijkheid voor de minister-president (ministerie van Algemene Zaken), aangestuurd vanuit het SG-beraad en ondersteund door een SDG-team op het ministerie van Algemene Zaken.
 - Versterk daarnaast ook de SDG-coherentie via *focal points* bij alle andere departementen, op DG- of directiehoofd-niveau.
 - Implementeer in het kader van het beleidskompas consistente toetsing op grensoverschrijdende effecten van beleid, zoek daarvoor aansluiting bij kennis-

netwerken en bied transparantie over de uitkomsten van de toets en de gemaakte afwegingen.

5. Faciliteer burgerinitiatieven ten behoeve van internationale samenwerking en versterk mondiaal burgerschap.

- Benoem een ambassadeur 'Maatschappelijke betrokkenheid SDG's' die zich richt op het versterken van de verbinding tussen relevante burgerinitiatieven en formele beleidsprogramma's op het gebied van internationale samenwerking en beleidscoherentie. Dit kan een vliegwieleffect hebben voor maatschappelijke betrokkenheid bij de internationale dimensie van de SDG-agenda.
- Geef deze ambassadeur ook een leidende rol bij het smeden van de maatschappelijke coalities en contracten ten behoeve van de SDG-missies genoemd in aanbeveling 3.
- Herintroduceer algemeen beleid op het gebied van mondiaal burgerschap en stimuleer bewustere keuzes in het consumentengedrag door het gebruik van keurmerken uit te breiden.

6. Draag proactief bij aan de mondiale discussie over de toekomst van de duurzame ontwikkelingsagenda na 2030.

- Zet in op behoud van een ambitieuze agenda met, in vergelijking tot de huidige SDG's, duidelijkere afspraken over uitvoering en financiering.
- Betrek de Nederlandse maatschappij vroegtijdig bij dit proces, bijvoorbeeld door middel van een burgerberaad.
- Zoek op internationaal vlak proactieve samenwerking met landen in het mondiale Zuiden en zorg voor een betere verbinding met mensenrechten, in lijn met het AIV-advies uit 2019 over duurzame ontwikkelingsdoelen en mensenrechten.

Hoogachtend,

Prof. Bert Koenders
Voorzitter AIV

Dit advies is opgesteld door de raadsleden prof. Bert Koenders, l-gen. B.d. Jan Broeks, dr. Dorette Corbey, Tanya van Gool, prof. dr. Mr. Janne Nijman, drs. Bram van Ojik, prof. dr. Paul Scheffer, mr. Henne Schuwer en prof. dr. Annelies Zoomers; de commissieleden prof. dr. Bas Arts, drs. Linda van Broekhuizen, prof. dr. Marleen Dekker, dr. Ir. Paul Engel, drs. Simone Filippini, dr. Allert van den Ham, prof. Ronald de Jong, prof. dr. Sara Kinsbergen, Kiza Magendane MSc, drs. Yannick du Pont, drs. Heske Verburg, dr. Margaretha Wewerinke-Singh, drs. Léon Wijnands, Jorrit Oppewal MSc (raadsadviseur) en Ir. Shila de Vries (projectsecretaris).

- ¹ Verenigde Naties (2023). [Political declaration of the high-level political forum on sustainable development convened under the auspices of the General Assembly. Resolution 78/1, adopted by the General Assembly on 29 September 2023.](#)
- ² T. Maas en P. Lucas (2023). [Brede Welvaart en de SDG's: overeenkomsten, verschillen en rollen voor beleid.](#) Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).
- ³ CBS (2024). [Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2024.](#) Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- ⁴ Bij de overheid staat dit bekend als beleidscoherentie. Dit begrip begon na de eeuwwisseling aan een geleidelijke opmars, waarbij meestal werd bedoeld op de coherentie tussen het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid van OESO-landen en hun eigen binnenlands beleid. De term kan echter tot verwarring leiden, omdat er ook tussen twee onderdelen van binnenlands beleid, zoals landbouw- en natuurbeleid, sprake kan zijn van (een gebrek aan) beleidscoherentie. Daarom kiest de AIV in dit advies voor de Engelse term *spillovers* met als Nederlandse vertaling 'grensoverschrijdende effecten' waar het gaat over de effecten van binnenlands beleid op ontwikkelingslanden.
- ⁵ AIV (2023). [Klimaatrechtvaardigheid als noodzaak.](#) AIV-advies Nr.125, oktober 2023.
- ⁶ Yunita, A., F. Biermann, R. Kim, M. Vijge (2022). [The anti-politics of policy coherence for sustainable development in the Netherlands: logic, method, effects.](#) *Geoforum*, Vol. 128, Jan. 2022
- ⁷ Sachs, J.D., Lafortune, G., Fuller, G. (2024). [The SDG's and the UN Summit of the Future. Sustainable Development Report 2024.](#) Paris: Sustainable Development Solutions Network, Dublin: Dublin University Press.
- ⁸ Biermann, F. et al. (2022). [The Sustainable Development Goals as a Transformative Force?](#) In: *The Political Impact of the Sustainable Development Goals: Transforming Governance through Global Goals?* Cambridge University Press.
- ⁹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2023). [Goede zaken. Naar een grotere maatschappelijke bijdrage van ondernemingen.](#) WRR-rapport 107. Den Haag: WRR.
- ¹⁰ Birner, J., Bornemann, B., & Biermann, F. (2024). [Policy integration through the Sustainable Development Goals? The case of the German Federal Government.](#) *Sustainable Development.*
- ¹¹ Berger, G. (2022). [Country Approaches to the SDG's and Well-being: overview survey on national activities in Europe and beyond.](#) Vienna: Gerald Berger Sustainability Consulting.
- ¹² Transition International (2021). [Meer Ambitie. Evaluatie van de aansturing van de nationale SDG-uitvoering in Nederland.](#)
- ¹³ Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (2024). [Waardevol regeren: sturen op brede welvaart.](#)
- ¹⁴ Bekkers, R., Schuyt, T. en Suïjs, J. (2023). [Burgercollectieven in Nederland: een conceptuele en empirische verkenning.](#) Vrije Universiteit Amsterdam, Centrum voor Filantropische Studies.
- ¹⁵ Kinsbergen, S. en Molthof, M. (2022). [The rise and fall of government support for small-scale voluntary development organizations – and their remarkable resilience.](#) *Development Policy Review* 40(2): e12559.
- ¹⁶ Sociaal en Cultureel Planbureau (2020). [Dealen met de grote wereld; globalisering in de publieke opinie en op het werk.](#) Den Haag, december 2020. De genoemde percentages, overgenomen uit dit rapport, komen ten dele uit de Eurobarometer Development Cooperation van 2018/19.
- ¹⁷ European Commission (2023). [EU Citizens and development cooperation.](#) *Special Eurobarometer 537.*

- ¹⁸ OECD (2023). *OECD Development Co-operation Peer Reviews: Netherlands 2023*. Paris: OECD Development Co-operation Peer Reviews, OECD Publishing.
- ¹⁹ Denktank Nederland 2040. *Nederland in 2040 – Een toekomstbeeld*.
- ²⁰ M. Mazzucato (2021). *Mission Economy: a moonshot guide to changing capitalism*. London: Allen Lane, Penguin Books.
- ²¹ De Nationale SDG Rapportage 2023 geeft al een voorzet, op basis van zes samenhangende opgaven.
- ²² Mazzucato, M. (2021), *Mission Economy: A Moonshot Guide to Changing Capitalism*, London: Allen Lane, Penguin Books, p.130.
- ²³ T. Maas en P. Lucas (2023). *Brede Welvaart en de SDG's: overeenkomsten, verschillen en rollen voor beleid*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).
- ²⁴ Europese Commissie (2023). *EU Voluntary Review on the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development*.
- ²⁵ Dit komt ook overeen met een voornemen uit het hoofdlijnenakkoord (pag.8).
- ²⁶ OECD/EC-JRC (2021). *Understanding the spillovers and transboundary impacts of public policies: implementing the 2030 agenda for more resilient societies*. Paris: OECD Publishing.
- ²⁷ van den Berg, V., Seclaman, A., O'Rourke, C. P., Minderman, M., & Caeldries, F. (2023). *Halfway there? SDG Barometer 2022 The Netherlands: Insights on the engagement of organizations with the Sustainable Development Goals*.
- ²⁸ OECD (2020). *OECD Development Co-operation Peer Reviews: Belgium 2020*. Paris: OECD Development Co-operation Peer Reviews, OECD Publishing.
- ²⁹ AIV (2019). *Duurzame ontwikkelingsdoelen en mensenrechten: een noodzakelijk verbond*. AIV-advies Nr.110, mei 2019.
- ³⁰ United Nations (2024). *A Declaration on future Generations – SOF | United Nations*.
- ³¹ United Nations, Inter-agency Task Force on Financing for Development (2024). *Financing for Sustainable Development Report 2024: Financing for Development at a Crossroads*. New York: United Nations.
- ³² Voor meer details over financiering, zie AIV-advies Nr.125: *Klimaatrechtvaardigheid als noodzaak*.